

İTKAN AKADEMİK ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

مجلة إتيقان للدراسات الأكاديمية

ITKAN JOURNAL FOR ACADEMIC RESEARCH

e-ISSN: 3062-0988

Cilt | المجلد | Volume: 2

Sayı | العدد | Issu: 3

Aralık | كانون الأول | December 2025

Hadis Nevilerinin Sıralamasında Hadisçilerin Metotlarında Mukayese

A Comparison of Ibn al-Şalāh and Ibn Hajar in the Methodology of Ḥadīth

Muhammed Said MECİDOĞLU

Dr. Öğr. Üyesi, Gaziantep İslam Bilim ve
Teknoloji Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Gaziantep, Türkiye
E-mail: muhammedsait.mecidoglu@gibtu.edu.tr

Asst. Prof. Dr., Gaziantep Islamic Science and
Technology University, Faculty of Theology
Gaziantep, Türkiye
ORCID: 0000-0002-9261-9964

Makale Bilgisi | معلومات المقالة | Article Information

Makale Türü نوع المقالة Article Types:	Araştırma Makalesi بحث Research Article
Geliş Tarihi تاريخ الإرسال Date Received:	31.08.2025
Kabul Tarihi تاريخ القبول Date Accepted:	11.09.2025
Yayın Tarihi تاريخ النشر Date Published:	31.12.2025
Yayın Sezonu فصل النشر Pub Date Season:	Aralık كانون الأول December

Atıf | كيفية الإحالة | Cite as

Mecidoğlu, Muhammed Said. "Hadis Nevilerinin Sıralamasında Hadisçilerin Metotlarında Mukayese". *İtkan Akademik Araştırmalar Dergisi* 2/3 (Aralık 2025), 118-138.

İntihal | الانتحال | Plagiarism

Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.
تم فحص هذه المقالة باستخدام برنامج iThenticate، ولم يتم اكتشاف أي انتحال.
This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

Etik Beyan | التعهد الأخلاقي | Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
يعلن أنه تم الالتزام بالمبادئ العلمية والأخلاقية أثناء تنفيذ وكتابة هذه الدراسة، وأن جميع المصادر المستخدمة قد تم توثيقها بشكل صحيح.
It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Muhammed Said Mecidoğlu).

Yayıncı | الناشر | Published by

Kahramanmaraş İstiklal Üniversitesi | جامعة كهرمان مرعش الاستقلال | Kahramanmaraş İstiklal University

Lisans Bilgisi | الترخيص | License Information

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC 4.0) ile lisanslanmıştır.
هذا العمل مرخص بموجب رخصة المشاع الإبداعي - الإحالة - غير تجاري 4.0 دولي (CC BY NC 4.0).
This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC 4.0).

Hadis Nevilerinin Sıralamasında Hadisçilerin Metotlarında Mukayese*

Öz: Hadis nevilerinin tertibi, hadis ilminin doğru anlaşılması ve genel bir çerçevesinin ortaya konulması açısından temel bir mesele olarak görülmüştür. İbnü's-Salâh'ın '*Ulûmu'l-hadîs*' adlı eseri, önceki çalışmalara göre daha düzenli bir şekilde yazılmış olsa da eserin imlâ sürecindeki şartlardan dolayı tertip açısından bazı eksiklikler barındırmıştır. Bu durum, eseri şerh, ihtisar ve nazma çeken birçok âlim tarafından büyük ölçüde benimsenmiştir. Bununla birlikte İbn Cemâa, Tîbî ve İbnü'l-Cezerî gibi bazı âlimler tertip meselesini yeniden ele almaya çalışmışlardır. İbn Hacer ise, *Nuhbetü'l-fiker* ve onun şerhi olan *Nüzhetü'n-nazar* adlı eserlerinde hadis nevilerini tamamen yeni bir sistematik ile düzenlemiş, böylece ulûmü'l-hadîse özgün bir boyut kazandırmıştır. Modern dönemde Nureddin İtr, *Menhecü'n-nakd fî 'ulûmi'l-hadîs* adlı eseriyle hadis nevilerini çağdaş bir yöntemle tertip ederek ilmî çevrelerin takdirini kazanmıştır. Bu makalede, İbnü's-Salâh'tan günümüze kadar hadis nevilerinin tertibindeki gelişim kronolojik bir yaklaşımla ele alınmakta, tertip meselesinin hadis ilminin anlaşılmasındaki merkezi konumu ortaya konulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Ulûmu'l-hadîs, İbnü's-Salâh, İbn Hacer, Nevilerin Tertibi.

A Comparison of the Methodologies of Hadith Scholars in the Classification of Hadith Types*

Abstract: The classification of ḥadīth types is considered a fundamental issue for a proper understanding of the science of ḥadīth and for presenting a general framework of it. Ibn al-Şalāh's '*Ulūm al-ḥadīth*' introduced a more systematic arrangement compared to earlier works, although certain shortcomings remained due to the conditions of its dictation process. Many scholars who abridged, commented on, or versified the book largely adopted his structure. However, figures such as al-Ṭībī, Ibn Jamā'a, and Ibn al-Jazarī sought to reconsider the issue of arrangement. Ibn Hajar, in his *Nukhbat al-fikar* and its commentary *Nuzhat al-nazar*, reorganized the hadith types with an entirely new methodology, thus adding a distinctive dimension to the discipline. In the modern era, Nureddin Itr, through his work *Manhaj al-naqd fî 'ulūm al-ḥadīth*, restructured hadith types with a contemporary scholarly method, earning recognition among experts. This article examines, in a chronological perspective, the development of ḥadīth classifications from Ibn al-Şalāh to the present, highlighting the central role of arrangement in the understanding of ḥadīth sciences.

Keywords: Ḥadīth, 'Ulūm al-ḥadīth, Ibn al-Şalāh, Ibn Hajar, Classification of ḥadīth Types.

* Bu çalışma Doç. Dr. Fahri HOŞAB danışmanlığında 2021 tarihinde tamamladığımız "Hadis Usûlünde İbnü's-Salâh ve İbn Hacer Mukayesesi" başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır (Doktora Tezi, Kahramanmaraş Sütcü İmam Üniversitesi, Kahramanmaraş, Türkiye, 2021).

* This article is extracted from my PhD thesis entitled "A comparison of the contributions of Ibn al-Şalāh and Ibn Hajar to hadith principles", supervised by Assoc. Prof. Dr. Fahri HOŞAB (PhD Thesis, Kahramanmaraş Sütcü İmam University, Kahramanmaraş, Türkiye, 2021).

Giriş

Ulûmü'l-hadîsin nevilerinin sistematik biçimde sıralanması, bu ilmin mahiyetini doğru kavramak ve hadis ilimlerine dair kapsamlı bir perspektif geliştirmek açısından son derece önemlidir. Nitekim müteahhir âlimler bu mesele üzerinde titizlikle durmuş, farklı tasnifler ve yöntemler ortaya koyarak bu ilmin anlaşılmasına ve nesiller boyu aktarılmasına büyük katkılar sağlamışlardır.

İbnü's-Salâh (ö. 643/1245) ve İbn Hacer'i (ö. 852/1449) usûli- hadîs alanında yaptıkları çalışmalarla yaşadıkları tarihe damgalarını vurmuşlardır. Bu bağlamda İbnü's-Salâh, *'Ulûmü'l-hadîs* diye bilinen eseriyle usûli- hadîste bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. Zira kendinden önce bu alanda ele alınan çalışmalardan da yararlanan İbnü's-Salâh, yaklaşık 52 nevi olarak ele alınan usûli- hadîs konularını 65'e çıkararak bu ilme yeni bir boyut kazandırmıştır. Bu nedenle bu eser üzerinde şerh, hâşiye, ihtisar vs. türünde pek çok çalışma kaleme alınmıştır. İbn Hacer de *ulûmü'l-hadîs* üzerinde kıymetli eserler telif eden hadis âlimlerindendir. İbn Hacer, İbnü's-Salâh'ın bu kitabı üzerine *en-Nüket* isimli kitabını yazmıştır.

Ayrıca İbn Hacer, İbnü's-Salâh'ın eserini önce *Nuhbetü'l-fiker fî mustalahi ehli'l-eser* ismiyle ihtisar etmiş, ardından bu çalışmasını *Nüzhetü'n-nazar fî tavzihi Nuhbeti'l-fiker fî mustalahi ehli'l-eser* adıyla şerh etmiştir. Bu şerhinde İbn Hacer *'Ulûmü'l-hadîs*'e yaklaşık 27 nevi eklemiştir. İbn Hacer'in *Nüzhetü'n-nazar* adlı kitabının en önemli özelliği, İbnü's-Salâh ve ondan sonra gelen çoğu âlimin konuların sıralanışında benimsediği metodu takip etmemesi ve daha önce hiç kimsenin yapmadığı bir sıralamayla hadis nevilerini ele almasıdır. Bu çerçevede araştırmada İbnü's-Salâh'tan önce ve sonra çağımıza kadar uzanan ulûmü'l-hadîs çeşitlerinin sıralaması kronolojik ve ayrıntılı olarak aşağıda geleceği şekilde incelenmiştir:

- Birinci aşama: İbnü's-Salâh öncesi dönem.
- İkinci aşama: İbnü's-Salâh'ın metodu.
- Üçüncü aşama: İbnü's-Salâh'tan İbn Hacer'e kadar olan dönem.
- Dördüncü aşama: İbn Hacer'in metodu.
- Beşinci aşama: Çağdaş âlimlerin hadis nevilerinin tertibi konusundaki gayretleri:

Menhecü'n-nakd fî 'ulûmi'l-hadîs örneği.

Araştırmanın Konusu

Bu araştırma, hadis nevilerinin tertibinde âlimlerin takip ettiği farklı yöntemleri ele almakta ve özellikle İbnü's-Salâh, İbn Hacer ve Nureddin İtr'ın yaklaşımlarını karşılaştırmalı olarak incelemektedir.

Araştırmanın Önemi

Hadis nevilerinin tertibi, hadis ilminin doğru anlaşılması ve sistematik bir bütünlük kazanması açısından temel bir meseledir. Tarih boyunca söz konusu tertip meselesi, hadis usûlünün gelişiminde belirleyici rol oynamış, günümüzde de ilmî çalışmalar için vazgeçilmez bir zemin oluşturmuştur.

Araştırma Problemi

Hadis nevilerinin tertibinde İbnü's-Salâh ile başlayan sistematik yaklaşım, İbn Hacer ile yeni bir boyut kazanmış, modern dönemde ise Nureddin İtr tarafından yeniden ele alınmıştır. Bu noktada temel problem, söz konusu tertiplerin hangi açılardan birbirinden ayrıldığı ve hadis ilminin anlaşılmasına nasıl katkı sağladığıdır.

Araştırma Soruları

- İbnü's-Salâh'ın tertip anlayışı önceki çalışmalardan hangi yönleriyle ayrılmaktadır?
- İbn Hacer, hadis nevilerini hangi ölçütlere göre yeniden sistemleştirmiştir?
- Nureddin İtr'ın çağdaş yaklaşımı, klasik yöntemlerden hangi yönleriyle farklılaşmaktadır?

- Bu farklı tertip anlayışları, hadis ilminin sistematik bütünlüğüne nasıl katkıda bulunmuştur?

Araştırma Yöntemi

Araştırmada tarihsel-analitik yöntem izlenmiştir. İlgili klasik kaynaklar ve modern literatür incelenmiş, nevilere tertibi kronolojik bir perspektifle değerlendirilmiştir. Ayrıca karşılaştırmalı analiz yöntemiyle âlimlerin hadisleri tertibindeki katkıları tespit edilmiş, ortak ve farklı yönler ortaya konulmuştur.

1. İbnü's-Salâh Öncesi Dönemde Hadislerin Nevilerine Dair Yapılan Tertipler

Bu ilmin dağınık meselelerini tek kitapta toplayan ilk kişi İbnü's-Salâh'tır. Ondan önceki âlimler sadece bu ilme ait bazı meseleleri zikretmiştir. Yaptıkları tanımlar ise gerektiği şekilde kapsayıcı olmamış, kitaplarını; tanımları, tanımların kayıtları, örnekleri vb. verileri içeren düzenli bir tarzda sunamamışlardır. Buna rağmen usûli- hadîsin tertibi meselesinin önemine binaen âlimlerin ele aldığı söz konusu nevilere tertip metodunun bilinmesi için bu eserlerin bir kısmına göz atılacaktır.

Bu araştırmada İbnü's-Salâh'ın kitabındaki en önemli kaynaklardan üç tanesi seçilmiştir. Bunlar; Râmhürmüzî'nin *el-Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâ'î*, Hâkim'in *Ma'rifetü 'ulûmi'l-hadîs* ve Hatîb'in *el-Kifâye fî 'ilmi'r-rivâye* isimli eserleridir.

1.1. Râmhürmüzî'nin (ö. 360/971) *el-Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâ'î* Adlı Eseri:

İbn Hacer, bu eserin ulûmü'l-hadîs alanında tasnif edilen ilk eserlerden biri olduğunu zikretmiş ve hocalarından birinin tercemesinde şöyle demiştir: “Ona Ebû Muhammed el-Hasen b. Abdurrahmân er-Râmhürmüzî'nin *el-Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâ'î* eserini okudum. Her ne kadar bundan önce ulûmü'l-hadîsin bazı konularını içeren müstakil eserler yazılmış olsa da büyük ihtimalle Râmhürmüzî'nin söz konusu eseri bu alanda yazılmış ilk kitaptır. Fakat bu kitap, onun zamanında yazılan eserlerin en kapsamlısıdır. Sonradan gelen âlimler bu sahada daha hacimli eserler kaleme almışlardır.”²

Buna göre, ulûmü'l-hadîs sahasında müstakil olarak yazılan ilk eser olmasıyla temayüz etmiştir. Ancak bu ilmin tüm konularını içermemiştir. Hatta ulûmü'l-hadîs alanında bahsedilen makbul ve merdud gibi ana konuları ele almamıştır. Kitabını nevilere ve bölümlere ayırmamış, yirmi iki babta sınıflandırmıştır. Çoğu zaman senedleri zikretmek suretiyle sözü söyleyenine dayandırarak rivayet üslûbunu kullanmıştır.

Bunlara bakılarak kitabın ana konuları aşağıdaki şekilde sıralanabilir:

- Hadisin konumunu ve râvilerin kıymetini beyan etmek.
- Hadis talebesinin âdâbı ve ilim tahsili.
- Âlî ve nâzil isnad, hadis için yolculuk yapmak.
- Rivayet ve dirâyet, fıkıh ve hadis ilmini cemetmenin fazileti.
- Râvilerin isimleri, lâkapları, künyeleri ve neseplerinin zabtına dair ilimler.
- Muhaddis ve âdâbı.
- Hadis yazımı ve kuralları.
- Hadiste tahammül, semâ ve edâ yolları.
- İmlâ, istimlâ ve kuralları.
- Hadisleri bablara ayırma ve tasnif etme metotları.

Zikredilen konulara bakıldığında kitaptaki konuların bazıları istenilen bir tertip üzere yapılmamıştır. Daha sonra Râmhürmüzî ehl-i hadîsin faziletinden, ulûmü'l-hadîse dair diğer konulardan ve rivayet ile dirâyeti cemetmenin üstünlüğünden bahsetmiştir. Ayrıca hadis

² Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Hacer, *el-Mecmau'l-mü'esses li'l-Mu'cemi'l-müfrehes*, thk. Yusuf Adurrahman el-Maraşlı (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife 1992), 1/185. Ayrıca İbn Hacer *Nüzhetü'n-nazar* isimli kitabının mukaddimesinde bu kitabını hadis usûlü'ne dair yazılan kitaplar içerisinde ilk sırada zikretmiştir. İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar fî şerhi Nuhbeti'l-fiker*, thk. Nureddin İtr (Dımaşk: Matbaatü's-Sabâh, 3. Baskı, 2000), 38.

talebesinin âdâbı bahsini ikinci bölümde ele almışken muhaddisin âdâbı konusunu altıncı türde ele almıştır. Eğer muhaddisin âdâbı konusunu kitabın sonuna koysaydı daha güzel olurdu. Ancak o, muhaddisin âdâbı bahsini diğer konuların içerisine koyduğu için evlâ olanı terk etmiş oldu. Nitekim genel itibariyle Râmhürmüzî, usûlî- hadîs konularını toplamaya çalışan ilk kişi olduğu için kitabın içerisinde birtakım eksikliklerin olması gayet doğaldır. Kitabına hadisin ve ehl-i hadîsin fazileti, hadis talebelerinin âdâbı ve onların ilmî yolculuklarını anlatarak başlaması hasebiyle bu, hadis tahsiline yeni başlayan kimsenin ihtiyaç duyduğu uygun ve güzel bir tertiptir. Râmhürmüzî'den sonra bu tertibe uyan veya kendisinden bu noktada istifade eden kimseler hakkında ileride malumat verilecektir.

1.2. Hâkim'in (ö. 405/1014) *Ma'rifetü 'ulûmi'l-hadîs* Adlı Kitabı

Ma'rifetü 'ulûmi'l-hadîs kitabı, Hâkim'in yaşadığı dönemde ulûmü'l-hadîsi cemed en önemli kitaplardan biri kabul edilir. İbn Haldûn *Târih*'inde şöyle demiştir: “İnsanlar ulûmü'l-hadîs hakkında çokça kitap yazmışlardır. Ebû Abdullah el-Hâkim de bu sahadaki kıymetli büyük âlimlerden biridir. Bu alandaki eserleri meşhurdur. Hâkim, bu ilmi düzenli bir şekilde sunmuş ve güzelliklerini ortaya çıkarmıştır.”³ Ayrıca bu kitap, İbnü's-Salâh'ın kendisine itimat edip kitabında nakilde bulunduğu en temel kaynaklardan biridir.

Hâkim bu kitabında ulûmü'l-hadîse dair 52 konuyu pek çok örnekle takdim etmiştir. Ancak o, çoğu zaman getirdiği misallerle yetinerek ele aldığı konuyu tarif etmemiştir. Ayrıca kitabında ulûmü'l-hadîs konularından bazılarını ele almamıştır. Hâkim, kitabında naklettiği görüşleri sahibine kadar ulaşan senedleriyle beraber aktararak rivayet üslubunu benimsemiştir.

Hâkim, kitaptaki nevilere uygun bir şekilde tertip etmemiştir. Bazen isnad ile alâkalı nevilere işlemiş, ardından bazen de metinle alâkalı nevilere değinmiş, daha sonra tekrar isnad ile alâkalı nevilere geri dönerek onları ele almıştır. Bu sebeple İbn Hacer, İbnü's-Salâh'tan önce yazılan önemli kitaplar arasında Hâkim'in kitabını zikrettikten sonra şöyle demiştir: “Ebû Abdillâh el-Hâkim en-Nîsâbü'rî'ye gelince o kitabını düzenli bir şekilde işlememiş ve tertip etmemiştir.”⁴

Kitaptaki ilk konuların isimleri aşağıdaki şekilde sıralanabilir:

- Âlî isnad (Senedle ilgili konulardandır.)
- Nâzil isnad (Senedle ilgili konulardandır.)
- Sıdku'r-râvî (Ricâl ilminin konularındandır.)
- Mesânîd (Senedle ilgili konulardandır.)
- Mevkûfât (Metinle ilgili konulardandır.)
- Hükmen Merfû (Metinle ilgili konulardandır.)
- Sahâbe (Ricâl ilminin konularındandır.)
- Mürsel (Senedle ilgili konulardandır.)
- Münkâtı' (Senedle ilgili konulardandır.)
- Müselsel (Senedle ilgili konulardandır. Bir önceki ve bir sonraki nevisi inkıtâ suretiyle olmakla beraber müselsel böyle değildir.)
- Muan'an (Senedle ilgili konulardandır.)
- Mu'dal (Senedle ilgili konulardandır.)
- Müdrec (Sened ve metinle ilgili konulardandır.)
- Tâbiîn (Ricâl ilminin konularındandır.)

³ Abdurrahman b. Muhammed b. Haldûn, *Divânü'l-mübteda' ve'l-haber fî tarihi'l-Arabi ve'l-Berber ve men âsarahum min zevi's-ş-a'ni'l-ekber*, thk. Halil Şehâdeh (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1988) 1/559.

⁴ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazâr*, 38. Burada İbn Hacer'in değerlendirmesinin İbn Haldûn'un değerlendirmesinden daha sahih ve hassas olduğunu düşünüyoruz. Belki de bunun sebebi İbn Hacer'in bu alanda mütehassıs olmasıdır. İbn Haldûn ise bu alanda mütehassıs değildir.

1.3. Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1071) *el-Kifâye fî (ma'rifeti usûli) 'ilmi'r-rivâye* Adlı Eseri:

Hatîb el-Bağdâdî'nin kitapları, ulûmü'l-hadîse dair kitap yazan her âlimin dayandığı en önemli kaynaklardan biri kabul edilir. İbn Hacer, Hatîb el-Bağdâdî'nin iki önemli kitabını zikretmiştir. Bunlar *el-Kifâye fî (ma'rifeti usûli) 'ilmi'r-rivâye* ve *el-Câmi' li-ahlâkı'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'* dir. Biz bu iki kitaptan birincisini ele almayı tercih ettik. Zira diğer eserde sadece kitabın başlığında işaret edilen konulara temas edilmiştir ki bunlar, hoca ve talebede bulunması gereken edeplerdir. *el-Kifâye*'ye gelince; Hatîb el-Bağdâdî bu kitabında ulûmü'l-hadîse dair önemli nevilere temas etmiştir. Zira o, kitabını nevilere, kısımlara ya da cinslere ayırmamış bilakis kitabını bablara ayırmış ve her bir cüz'î meseleyi özel bir bab altında incelemiştir. Kitapta senedle nakledilen haberler 1322 tanedir. Fakat kitaptaki konular, önceki dönemlerde bu alana dair yazılan eserlerde olduğu gibi uygun bir şekilde tertip edilmemiştir. Örnek olarak kitaptaki bazı nevilere sıralanışı aşağıdaki şekildedir:

- Mütevâtir-âhâd haber ve kısımları (Sened ve metnin konularındandır.)
- Ameli gerektiren muttasıl haber ve bunun kaideleri (Sened ve metnin konularındandır.)
- Rivayeti kabul edilen ve reddedilen râvinin sıfatları (Ricâl ilminin konularındandır.)
- Cerh ve ta'dîl (Ricâl ilminin konularındandır.)
- Sahâbe ve onların konumu (Ricâl ilminin konularındandır.)
- Tahammül, semâ, rivayet ve rivayetin kuralları ile rivayetlerde yapılan tasarrufların hükümleri (Senedin konularındandır.)
- Adâlet ve cehâlet (Ricâl ilminin konularındandır.)
- Mürsel (Senedin konularındandır.)
- Hükmen merfû (Metnin konularındandır.)
- Ziyâdetü's-sika (Sened ve metnin konularındandır.)

2. İbnü's-Salâh'ın '*Ulûmü'l-hadîs* İsimli Eserindeki Nevilerin Tertibi

Yukarıda zikredilen musanniflerden sonra İbnü's-Salâh gelmiş, ulûmü'l-hadîsin dağınık meselelerini bir araya getirmiş, muğlak olan hususları açıklayıp zabt altına alarak kendine göre doğru olan görüşü belirtmiştir.

İbnü's-Salâh'ın kitabı, ulûmü'l-hadîs nevilere dair zikredilen müstakil fihristle ön plâna çıkmıştır. Onun, kitabın mukaddimesine fihrist koymaya ihtiyaç duymasının sebebi, üç seneyi aşkın bir zaman içerisinde peş peşe yaptığı derslerde kitabını imlâ yoluyla yazdırması ve farklı mekânlarda talebeleri arasında kitabın nüshaları yaygınlaştığı için eserin yeniden gözden geçirilip tashih edilme imkânının olmamasıdır. İşte bu durum kitabın yeniden tertip edilmesine mâni olmuştur. İbn Hacer, İbnü's-Salâh'ın kitabına yöneltilen eleştirileri sayarak şöyle demiştir: “İbnü's-Salâh'a yöneltilen itirazların ikincisi de kitabındaki bütün nevilere uygun bir sıralama ve düzen içerisinde zikretmemesidir. İbnü's-Salâh, sadece senedle alâkalı, sadece metinle alâkalı veya hem senedle hem metinle alâkalı ya da sadece hadis semâ ile edâsına has olan ilgili meseleleri ve yalnızca râvilerin sıfatları ve hâllerıyla alâkalı olan şeylerin tamamını ilgili yerlerde anlatması gerekirdi.”

Sonra İbn Hacer, bu itiraza şöyle cevap vermiştir: “Bunun cevabı şudur: İbnü's-Salâh, kitabında bu ilmin dağınık meselelerini hacimli kitaplardan alarak bir araya getirmiştir. İbnü's-Salâh, kitabını kısa sürede talebelerine uygun bir şekilde arz etmeyi, kitabın güzel bir şekilde tertibine çaba sarf etmekten daha önemli görmüştür. Şüphesiz ki ben (İbn Hacer), İbnü's-Salâh'ın talebesi muhaddis Fahrüddîn Ömer b. Yahyâ el-Kercî'nin hattıyla şunu gördüm: İbnü's-Salâh, bu nevilere herhangi bir neviyi ele alıp detaylıca anlatmış, misallerini ve konuyla ilgili hususları söyledikten sonra bu neviyi imlâ edip sonra başka bir neviye geçtiğini tasrih etmiştir. İbnü's-Salâh, kitabını imlâ yoluyla bitirdikten sonra fihristini yazdığı için kitabın başında bu fihristi zikretmeye ihtiyaç duymuştur. Böylece bu fihrist, kitabındaki nevilere için bir

başlık olmuştur. Eğer kitabın tertibi uygun bir şekilde yapılsaydı kitabın başında nevilerin fihristini getirmesinin pek bir faydası olmazdı.”⁵

Bikâî (ö. 885/1480) İbnü’s-Salâh’ın nevileri gereği gibi tertip edememesinden kaynaklanan problemin gerekçesini ortaya koyarken şöyle demiştir: “Denilmiştir ki İbnü’s-Salâh kitabını imlâ yoluyla arz etmiş ve imlâ meclisinde kitabını büyük bir topluluk yazmıştır. Bu sebeple kitap istenildiği şekliyle tertip edilememiştir. İbnü’s-Salâh, kitabında yapmış olduğu tertipten daha güzel bir tertibin olabileceğinin farkına varınca, yazılmış nüshalara riayet edip nüsha sahiplerini kırmamak için onları değiştirmemiştir. Eğer nüshaların bir kısmını değiştirecek olsaydı, bu nüshaların tamamına ulaşma imkânına sahip olmadığı için nüshalar arasında farklılıklar ortaya çıkardı. Bu sebeple bu nüshaları olduğu hâl üzere bıraktı.”⁶

Bikâî ve İbn Hacer’in sözlerine bakıldığında İbnü’s-Salâh’ın kitabının nevilerini bu şekilde meydana getirmesinin sebebi açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla kitabını uzun bir süre içerisinde imlâ etmesi, kitabı kendisinden alan talebelerin ve nâsihlerin farklı yerlere dağılması, İbnü’s-Salâh’ın onları üzmek istememesi ve nüshalar arasındaki farklılıktan korkması kitabı yeniden tertip ve tashih etmekten onu men etmiştir. Ayrıca İbnü’s-Salâh, kitabını tamamlamaya, tashih etmeye ve talebelerine tam olarak ulaştırmaya son derece istekliydi.

Fakat şu var ki bu, kitabın tertibinin tamamen problemli ve düzensiz olduğu anlamına gelmez. Bilakis İbnü’s-Salâh, kitabındaki nevilerin birçoğunun tertibini iyi yapmıştır. Nevileri kabul ve red açısından bir yerde zikretmesi, sadece senedle alâkalı hadisleri bir yerde söylemesi, ittisâl ve inkitâ veya teferrüd ve teaddüd açısından nevileri aynı yerde toplaması gibi nevilerin tertibinde asıl olan, söz konusu nevileri arz ederken onların tamamını kapsayacak bir asla dayanmaktır. Aşağıdaki tabloda İbnü’s-Salâh’ın yapmış olduğu tertibe göre kitaptaki bütün neviler ele alınmış ve farklı renklerle gösterilmiştir.

Tabloda İbnü’s-Salâh’ın ‘Ulûmü’l-Hadîs Kitabındaki nevilerin tertibi

1	Sahih	34	Nâsih ve mensuh
2	Hasen	35	Musahhaf
3	Zayıf	36	Muhtelifü’l-hadîs
4	Müsned	37	Mezîd fî muttasılı’l-esânîd
5	Muttasıl	38	Mürselü’l-hafî
6	Merfû	39	Sahâbe bilgisi
7	Mevkuf	40	Tâbiîn bilgisi
8	Maktû	41	Küçüklerden rivayet eden büyükler
9	Mürsel	42	Müdebbec
10	Münkatı‘	43	Erkek ve kız kardeş olan âlim ve râvilerin bilgisi
11	Mu‘dal	44	Babaların oğullardan rivayeti
12	Müdelles	45	Oğulların babalardan rivayeti
13	Şâz	46	Sâbık ve Lâhik râvilerin rivayeti
14	Münker	47	Kendisinden yalnızca bir râvinin rivayette bulunduğu kimse

⁵ Ahmed b. Alî İbn Hacer, *en-Nüket ‘alâ Kitabi İbni’s-Salâh ve ‘alâ Nüketi’l-‘Irâkî*, thk. Mâhir el-Fahl.1 Cilt. (Riyad: Dâru’l-Meymân, 2001), 1/232-233.

⁶ Burhânüddîn el-Bikâî, *en-Nüketül Vefiyye bimâ fî Şerhil Elfıyyeti’l-‘Irâkî*, thk. Mâhir el-Fahl (Riyâd: Mektebetü’r-Rüşd, 2007), 2/436.

15	İ'tibar, Mütâbaat ve Şâhid	48	Değişik isim ve birçok sıfatla zikredilen râviler
16	Ziyâdetü's-sika	49	Tek bir kişiye ait isim, lâkap ve künyelerin bilgisi
17	Ferd hadisler	50	İsimler ve Künyeler
18	Muallel	51	Künyeleri değil de isimleriyle tanınan râvilerin künyeleri
19	Muztarib	52	Muhaddislerin lâkapları bilgisi
20	Müdrec	53	Mü'telif ve Muhtelif
21	Mevzû	54	Müttetik ve Müfterik
22	Maklûb	55	Müttetik, Muhtelif, Müfterik ve Mü'telif
23	Rivayeti kabul edilecek olan ile reddedilecek olanın niteliği	56	Müteşâbih
24	Hadis tahammülünün yolları	57	Babalarından başkalarına nisbet edilenler
25	Hadis yazımı ve zabtı	58	İç durumu akla ilk gelen görünüşünün aksine olan nesepler
26	Hadis rivayeti ve edâsı	59	Mübhem/Belirsiz kişiler
27	Muhaddisin âdâbı	60	Râvilerin tarihleri
28	Hadis talebesinin âdâbı	61	Râvilerden sika ve zayıf olanlar
29	Âlî ve nâzil sened	62	Ömrünün sonunda karıştıran sıklar
30	Meşhur	63	Âlim ve râvilerin tabakaları
31	Garîb ve azîz	64	Âlim ve râvilerin mevlâ olanları
32	Garîbü'l-hadîs	65	Râvilerin yurtları ve ülkeleri
33	Müselsel		

Yukarıdaki tabloda turuncu renkle gösterilen neviler makbul ve merdudla alâkalı neviler, sarı renk ile gösterilen neviler sened ve metin arasında ortak olan neviler, mavi renkle gösterilen neviler sadece senedle alâkalı neviler, yeşil renkle gösterilen neviler ise sadece metinle alâkalı nevilerdir. Gri renkle gösterilen neviler ricâl ilmiyle alâkalı, kırmızı renkle gösterilen neviler ise rivayet ilimleriyle alâkalıdır.

Bu tertipe dair aşağıdaki mülâhazaları belirtmemiz mümkündür:

- İbnü's-Salâh, sahih, hasen, zayıf gibi sened ve metin arasında ortak olan neviler ile kitabına başlamıştır. Bu, tertip açısından hassas bir iştir. Aynı zamanda İbnü's-Salâh'ın sahih nevisini ve beş şartını kitabın başında ele alması son derece önemlidir. Zira diğer nevilerin büyük bir kısmının ortaya çıkması, bu beş şartın veya onlardan birinin bulunmamasından kaynaklanmaktadır.

- İ'tibar müstakil bir nevi olmayıp bilakis hadisin başka tariklerini veya şâhidlerini araştırma işidir. Tercih edilen görüşe göre aralarında farklılık bulunmasına binaen mütâbaat senedle, şâhid ise metinle alâkalıdır. Şu kadar var ki İbnü's-Salâh, ancak on beşinci nevide bu iki neviye değinmiştir. Gerçek şu ki İbnü's-Salâh'ın bu iki neviyi sonraya bırakıp tariflerini ertelemesi bizce uygun değildir. Zira sahih li-gayrihî ile alâkalı birinci nevinin meselelerinin mütâbaat ve şâhid ile ilişkisi vardır. Hasen li-zâtihî olan hadis, başka bir tarikin gelmesi ile sahih li-gayrihiye yükselir, bu diğer tarik de mütâbaat veya şâhiddir. Hadisin tarikleri veya o

babta gelen hadisler detaylıca araştırıldıktan sonra mütâbaat veya şâhîde vâkıf olmak mümkündür. Bu araştırma da i'tibarın bizâtihi kendisidir. Hasen li-gayrihî, şâz ve diğer neviler de bu şekildedir. İlginç olan şudur ki nevilerin tertibi konusunda ister İbnü's-Salâh'ın yolundan gitsin isterse farklı bir yöntem takip etsin İbnü's-Salâh'tan sonra gelen âlimler tariklerin çoğalmasa, metnin takviyesi, teâruz ve tercihle alâkalı nevilerin önceden geçmesine rağmen kitaplarının mukaddimelerinde i'tibar, mütâbaat ve şâhidin tanımlarını zikretmemişlerdir. Bu ilmi bilenler katında zikredilen ıstılahlar bilindiği için bu âlimler mâzur kabul edilebilir. Bu sebeple söz konusu ıstılahların tarifine ve bunlar için özel bir bölüm açılmasına ihtiyaç duyulmamıştır. Bu âlimleri mâzur kabul edenlere şöyle cevap verilebilir: Eğer bu ıstılahlar mâlum idiyse İbnü's-Salâh ve başkaları bu ıstılahlara özel başlıklar koymaz, bilakis ondan daha önemli başlıklara ayrıca müstakil bir bölüm açarlardı.

- Metinle alâkalı neviler ve senedle metin arasında ortak olan neviler, kitabın neveleri arasında dağılmıştır. Senedle ilgili görülen nevilerdeki problem daha azdır.

- İbnü's-Salâh, ferd hadisleri azîzden, ziyâdetü's-sıkayı vasil ve irsâl teâruzundan ayırdığı gibi mânâları birbirine yakın olmakla birlikte mürseli, mürsel-i hafîden ve müdellesten de ayırmıştır.

- Mâklûbu mevzûdan sonraya bırakmasının herhangi bir gerekçesi bize zâhir olmamıştır. Aslında mevzû, hadis değildir. Eğer mevzû, zayıf hadislerden kabul edilecekse zayıf hadislerin en şiddetlisi olduğu için mâklûbdan sonraya bırakılması uygun olurdu.⁷

- Genel itibariyle kitapta râvilerle ilgili neviler birbiriyle irtibatlı gelmiştir. Ancak bu nevilerle alâkalı olarak İbnü's-Salâh'a yöneltilen tenkitlerden bir tanesi de aralarında benzerlik olmasına rağmen "Babaların Oğullardan Rivayeti" nevisini, "Küçüklerden Rivayet Eden Büyüklere" nevisinden ayırması ve aralarına müdebbec nevisini dâhil etmesidir.⁸

- Özetle, kitabın tertibinin tam anlamıyla düzensiz olduğu söylenemez ve bu tertip kitabın veya İbnü's-Salâh'ın kıymetini herhangi bir şekilde düşürmez. Özellikle kitabın imlâ ettirilip bir araya getirildiği şartları göz önüne aldığımızda bu tertip, kitabın veya İbnü's-Salâh'ın değerinden herhangi bir şey eksiltmez. Tâhir el-Cezâîrî şöyle der: "Kitabının tertibi açısından bazı âlimler İbnü's-Salâh'a pek çok eleştiri yöneltmişlerdir. Eleştiri yapanlar şöyle derler: Kitabın tertibi istenildiği şekilde değildir. Bu itiraz tartışmaya açıktır. İbnü's-Salâh, farklı kitaplarda bulunan bu ilmin dağınık meselelerini kitabında mümkün olduğunca bir araya getirmeyi amaçlayarak kitabını peyderpey imlâ yoluyla yazdırmıştır. İbnü's-Salâh, bu ilmin dağınık meselelerini ilk defa tek bir kitapta toplamıştır."⁹

Tâhir el-Cezâîrî'nin ifade etmek istediği şey şudur: İbnü's-Salâh, zengin ilmî malzemeler toplamak hususunda başarılı olmuş ve onları ilmî bir yolla sunmuştur. Fakat bazı nevilerin tertibinde bazı eksiklikler bulunmaktadır. Öyleyse o, önceki ulemanın yapamadığı zor bir işte muvaffak olmuş ve bize fevkalâde bir eser takdim etmiştir. Geriye başka âlimlerin de yapabileceği; araştırma, toplama, değerlendirme ve tercih meselelerinden daha kolay olan tertip

⁷ Bedrüddîn İbn Cemâa buna dikkat çekmiş ve mâklûb nevisini, mevzû nevisinin önüne almıştır. Aynı zamanda Süyûtî, Hattâbî'nin (ö. 388/998) (Zayıf hadis türlerinin) en kötüsü mevzu, sonra mâklûb, ondan sonra da meçhuldür" ifadesini naklettikten sonra şöyle demiştir: "Konu ile ilgili olarak Zerkeşî *Muhatasar*'ında şöyle der: 'Zayıflığı isnâdının muttasıl olmayışından kaynaklanmayan hadis türleri yedidir. Onların en kötüsü mevzû'dur, ardından müdrec, mâklûb, münker, şâz, muallal ve muztarib gelir.'" Ardından Süyûtî Hattâbî'nin görüşlerine katıldığını belirterek şöyle yorumda bulunmuştur: "Derim ki: Bu güzel bir tertiptir. Ancak "müdrec"ten önce "metruk"un zikredilmesi uygun olurdu." Bk. İbn Cemâa, *el-Menhelü'r-Râvî fî muhtasari 'Ulûmü'l-hadîsi'n-Nebevi*, thk. Muhyiddin Abdurrahman Ramazan (Dimaşk: Dârü'l-fikr, 2. Baskı, 1986), 56; Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *Tedribü'r-râvî fî şerhi Takribi'n-Nevevî*, thk. Muhammed Avvâme (Cidde: Dârü'l-minhâc, 2016), 3/510.

⁸ Burada 29, 35 ve başka nevilerde olduğu gibi tek bir aslın ve ortak bir kısmın altına giren nevilerin tertibine dair başka mülahazalar da vardır. Fakat bundan fazla örnek getirmeye ihtiyaç yoktur.

⁹ Tâhir b. Sâlih el-Cezâîrî, *Tevcihü'n-nazar ilâ Usûli'l-eser*, thk. Abdülfettah Ebu Gudde. 2 Cilt. (Halep: Mektebetü'l-Matbuati'l-İslamiyye, 1995), 1/364.

meselesi kalmıştır. Bizim kanaatimize göre Tâhir el-Cezâirî'nin görüşü doğrudur. Gelecek aşamada sonraki âlimlerin neveleri yeniden nasıl tertip ettiklerini ele alacağız.

3. İbnü's-Salâh'tan Sonra İbn Hacer'e Kadar Olan Dönemde Nevilerin Tertibi

Daha önce zikredildiği gibi İbnü's-Salâh'tan sonra gelip onun kitabı üzerine muhtasar, nazım, şerh veya nüket yazan pek çok âlim, nevilerin tertibi konusunda ona tâbi olmuştur. Fakat bazı âlimler de İbnü's-Salâh'ın yaptığı tertibin dışında başka bir tertibi benimsemiştir. Süyûtî şöyle demiştir: “İmam Nevevî, İbn Kesîr, Irâkî, Bulkînî gibi bir grup âlim ‘*Ulûmü'l-hadîs*’teki nevilerin tertibini izlemişlerdir. İbn Cemâa, Tebrîzî, Tîbî, Zerkeşî gibi bazı âlimler ise İbnü's-Salâh'ın bu tertibini benimsemeyip yeni bir tertibe tâbi olmuşlardır.” *el-Hidâye fî 'ilmi'r-rivâye* olarak isimlendirdiği manzumesiyle İbnü'l-Cezerî'nin de bu dört âlime ilave edilmesi mümkündür. Fakat Tebrîzî'nin (ö. 746/1346) *el-Kâfî* diye adlandırdığı kitabı ve Zerkeşî'nin (ö. 794/1392) İbnü's-Salâh'ın kitabı üzerine yazdığı ihtisarı bize ulaşamamıştır.¹⁰ Diğer kitaplara gelince; aşağıda bunlardan kısaca bahsedilecektir:

3.1. İbn Cemâa (ö. 733/1333):

İbn Cemâa, İbnü's-Salâh'ın kitabı üzerine yazdığı muhtasar olarak kaleme aldığı *el-Menhelü'r-r-evî* isimli eserin mukaddimesinde şöyle demiştir: “Bu kitabı bana göre daha kolay, daha uygun ve gelebilecek itirazlardan arınmış bir şekilde tertip etmeye son derece istekliydim.” Ondan sonra şöyle devam etmiştir: “Meseleleri, kendimce daha uygun gördüğüm yerlere koydum.”¹¹ İbn Cemâa, kitabını dört bölüme (fasıl) ayırmıştır. Bunlar:

- Metin, metnin kısımları ve neveleri.
- Sened ve senedin neveleri.
- Hadis tahammülü, rivayeti, yazımı ve râvilerin âdâbı.
- Râvilerin isimleri.¹²

İbn Cemâa'nın yapmış olduğu bu tertibin ardından aşağıdaki mülâhazalar zikredilebilir:

- İbn Cemâa, hadis, haber, sened ve metni tarif ettiği bir mukaddime ile kitabına başlamış ve kısaca mütevâtir, âhâd ve âhâdın nevilerinden bahsetmiştir.¹³ İşte bu olumlu bir noktadır. Fakat İbn Cemâa da İbnü's-Salâh'ın yaptığı gibi i'tibar, mütâbaat ve şâhid konularını ancak birinci bölümün yirmi beşinci türünde ele almıştır.¹⁴

- İbn Cemâa, sahih, hasen ve zayıf hadisi kısımlara ayırmıştır. Aynı şekilde bu da önemli ve olumlu bir husustur. Bunun sebebi ise usûlî- hadîs ilminin temel gayesinin, makbul hadisi merdud hadisten ayırt etmek olmasıdır. -Zayıf hadisin mevzû'u da içine alacak şekilde bir cins olması itibarıyla mevzû haberi zayıf hadisten saymamız durumunda- bu üç kısım, makbul ve merdud hadislerdir. Geriye kalan çeşitlere gelince bunlar, bu temel kısımların alt dalları ve vasıflarıdır.

- Muttasıl, münkâtı', mu'dal, muan'an ve başka nevilerde olduğu gibi İbn Cemâa, senedle ilgili birçok neviyi metinle ilgili neviler arasında zikretmiştir. Ancak bu nevilerin metinle ilişkisi olmadığı için bu müşkil bir durumdur. Bu nevilerin tamamı, senedin vasıflarındandır. Bu neviler de kendi içerisinde belirli bir tertipte getirilmemiştir.

- İbn Cemâa, maktû hadisi, kendisiyle delil getirilmeye elverişli olmayan zayıf hadisin kısımlarından münkâtı' ile beraber zikretmiştir.¹⁵ Bu da hadislerin tertibi hususunda bir durumdur. Zira maktû hadis, sübût açısından bazen sahih, hasen, zayıf ve bazen de hükmen merfû olabilir. Öyleyse maktû hadislerin tamamını zayıf kategorisinde değerlendirmek doğru

¹⁰ Suyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 2/ 83. (Bk. Muhakkikin notu).

¹¹ İbn Cemâa, *el-Menhelü'r-râvî*, 26.

¹² İbn Cemâa, *el-Menhelü'r-râvî*, 26-28.

¹³ İbn Cemâa, *el-Menhelü'r-râvî*, 29-32.

¹⁴ İbn Cemâa, *el-Menhelü'r-râvî*, 59.

¹⁵ İbn Cemâa, *el-Menhelü'r-râvî*, 41.

değildir. Şayet İbn Cemâa, maktû hadisin fukaha ve usûlcüler katında hüccet olmadığını vasıflandırmakla yetinmiş olsaydı kâfi olurdu.

Netice itibarıyla İbn Cemâa, İbnü's-Salâh'ın '*Ulûmü'l-hadîs* kitabındaki nevilerin tertibini yeniden ele almaya gayret etmiş, kimi yerlerde muvaffak olmuş kimi yerlerde ise isabet edememiştir.

3.2. Tîbî (ö. 743/1343):

Tîbî, İbnü's-Salâh'ın kitabı üzerine *el-Hulâsa fî ma'rifeti'l-hadîs* olarak isimlendirdiği bir ihtisar yazmış ve kitabın mukaddimesinde İbnü's-Salâh'ın, İmam Nevevî'nin, İbn Cemâa'nın kitaplarını özetlediğini belirtmiştir.¹⁶ Tîbî'nin kitabının mukaddimesini telif ederken İbn Cemâa'nın eserinin mukaddimesinden istifade ettiği açık bir şekilde mülâhaza edilmektedir. Tîbî de kitabını dört baba ayırmıştır. Bunlar:

- Hadisin kısımları. (Sahih, hasen, zayıf)
- Râvilerin vasıfları, rivayeti kabul edilen ve edilmeyen râviler.
- Hadis tahammülü, hadis naklinin metotları, hadislerin zabtı ve rivayeti.
- Râvilerin isimleri, âlimlerin tabakaları ve bunlarla alâkalı olan meseleler.

Tîbî'nin yapmış olduğu tertiple alâkalı aşağıdaki mülâhazaları zikretmek mümkündür:

- Tîbî, kitabın tertibi ile ilgili daha önce işaret edilen iki hususta İbn Cemâa'nın metodunu izlemiştir. Bu iki husus ise kitabın mukaddimesinde önemli ıstılahların tanımından bahsetmesi ve hadisleri temel üç kısma ayırmış olmasıdır. Ancak Tîbî, İbn Cemâa ve ondan önce gelen âlimlerin yaptığı gibi i'tibar, mütâbaat ve şâhid konusunu kitabın ilk nevilerinde değil, kitabın ileriki nevilerinde ele almıştır.

- Tîbî, babları bölümlere ayırmış ve bu bölümlerin içerisinde nevileri ortak bir asıl altında sıralamıştır. Tîbî'nin yapmış olduğu bu sıralamayı İbn Cemâa dikkate alamamıştır. Örneğin; Sahih, hasen ve zayıf arasında ortak olan nevileri bir yerde; zayıfa has olan nevileri de başka bir yerde zikretmiştir. İşte bu, kitabın dört babının içeriğidir.

- Dördüncü babın başlığını "Râvilerin İsimleri, Âlimlerin Tabakaları ve Bunlarla İlgili Meseleler" şeklinde koymuştur. Böylece, İbn Cemâa'ya yöneltilen işkâl ortadan kalkmış ve başlık, altındaki muhtevayla uyumlu olmuştur. Ayrıca Tîbî, bu babı dört bölüme ayırmıştır. Bunlar; sahâbenin bilinmesi, tâbiînün bilinmesi; râvilerin isimleri, künyeleri, lâkapları, sonra da çeşitli nevilerdir. Bu neviler içerisinde de mevâfîler, râvilerin vatanları, tarihleri ve vefatlarını zikretmiştir.

- Muallak, musahhaf, müdrec, nâsih, mensuh gibi nevileri sahih, hasen ve zayıf arasında ortak olan nevilerin içerisinde zikretmiştir. Ancak bu nevilere büyük oranda zayıflık galebe çalmıştır.

- Tîbî, mevkuf ve maktû haberleri, zayıf hadise özel olan nevilerin içerisinde zikretmiştir. Bu ise doğru değildir. Çünkü hadisin mevkuf veya maktû diye vasıflanması, metnin vasfı ve sözün kendisine nisbet edilmiş olduğu kişinin vafına yönelik bir açıklamadır. Kendisi üzerine makbul veya merdud diye bir hüküm verilmiş değildir. Hadisin makbul veya merdud olması, sened ve metnin incelenmesine dayanmaktadır. Hadisin metniyle amel etmeye ve bunun üzerine hükümlerin bina edilmesine gelinece; bu, kendisiyle ihticâc edilebilmesi için Peygamberimizin, sahâbenin ve tâbiînün sözlerini birbirinden ayırt edebilen fakihin vazifesidir. Bu nedenle mevkuf ve maktû haberin zayıf hadis içerisinde zikredilmesi doğru değildir.

- Kitabın tertibi hususunda Tîbî, İbn Cemâa'nın aksine senedle alâkalı olan nevileri, metinle alâkalı olan nevilere ayırt etmeye özen göstermemiştir.

¹⁶ El-Hüseyn b. Muhammed et-Tîbî, *el-Hulâsa fî ma'rifeti'l-hadîs*, thk. Muhammed b. Mahmud eş-Şivâmî (Kahire: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 2009), 25.

3.3. İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429):

İbnü'l-Cezerî, ulûmü'l-hadîse dair *el-Hidâye fî ilmi'r-rivâye* isimli bir manzume kaleme almış, Sehâvî de (ö. 902/1497) bu eseri şerh etmiştir.¹⁷ İbnü'l-Cezerî, nevilerin tertibi konusunda manzumesinde İbnü's-Salâh'ın takip etmiş olduğu tertibin dışına çıkmış ve kendinden önce gelen âlimlerin zikretmediği birtakım neviler ilave etmiştir. Sehâvî, Süyûtî, Kastallânî (ö. 923/1517) gibi âlimler kitaplarında İbnü'l-Cezerî'nin manzumesinden nakilde bulunmuşlardır. Âlimler arasında meşhur olmadığı için bu manzumedeki nevilerin tertibini incelemeye önem verdik. Aşağıdaki tabloda olduğu gibi manzumenin temel nevileri şu şekilde sıralanabilir:

Tabloda İbnü'l-Cezerî'nin *el-Hidâye* manzumesindeki nevilerin tertibi

1	Hadis talebesinin âdâbı	36	Şâz
2	Hadislerin yazımı ve zabtı	37	Mahfûz
3	Hadisin tahammül ve rivayet yolları	38	Münker
4	Rivayeti kabul edilecek olan ile reddedilecek olanın niteliği	39	Ma'rûf
5	Mütevâtir	40	Muztarib
6	Meşhur	41	Mevzû
7	Sahih	42	Maklûb
8	Hasen	43	Mürekkeb
9	Sâlih	44	Münkalib
10	Muzaaf	45	Müdebbec
11	Zayıf	46	Küçüklerden rivayet eden büyükler
12	Müsned	47	Babaların oğullarından rivayeti
13	Merfû	48	Sâbık ve lâhik râvilerin rivayeti
14	Mevkuf	49	Musahhaf
15	Mevsûl	50	Nâsîh ve mensuh
16	Mürsel	51	Muhtelifü'l-hadîs
17	Mürselü'l-hafî ve Mezîd fî muttasılı'l-esânîd	52	Sahâbe bilgisi
18	Maktû	53	Tâbiîn bilgisi
19	Münkatı'	54	Erkek ve kız kardeş olan âlim ve râvilerin bilgisi
20	Mu'dal	55	Kendisinden yalnızca bir râvinin rivayette bulunduğu kimse
21	Muan'an	56	Değişik isim ve birçok sıfatla zikredilenler
22	Müen'en	57	Tek bir kişiye ait isim, lakap ve künyelerin bilgisi
23	Muallak	58	Künyeler
24	Vasıl ve irsâlin teâruzu, vakıf ve ref'	59	Lakap ve nesepler

¹⁷ Muhammed b. Abdurrahmân es-Sehâvî, *el-Gâye fî şerhi'l-Hidâye*, thk. Muhammed Seyyidi el-Emîn. 1 Cilt. (Medine: Mektebetü'l-Ul'ûmi ve'l Hikem, 2002).

25	Müdelles	60	Babalarından başkalarına nisbet edilenlerin bilgisi
26	Ziyâdetü's-sika	61	Râvilerin yurtları, kabileleri, ülkeleri ve mevlâ olanları
27	Müdreç	62	İç durumu akla ilk gelen görünüşünün aksine olan nesebler
28	Âlî	63	Mübhem / Belirsiz kişiler
29	Nâzil	64	Mü'telif ve Muhtelif
30	Müselsel	65	Müttefik Müfterik
31	Garîb	66	Müttefik, Muhtelif, Müfterik ve Mü'telif
32	Azîz	67	Garîbü'l-hadîs
33	Muallel	68	Râvilerin tabakaları ve vefat tarihleri
35	Ferd	69	Muhaddisin âdâbı
36	Mütâbaat ve Şâhid		

Yukarıdaki tabloda turuncu renkle gösterilen neviler makbul ve merdudla alâkalı neviler, sarı renk ile gösterilen neviler sened ve metin arasında ortak olan neviler, mavi renkle gösterilen neviler sadece senedle alâkalı neviler, yeşil renkle gösterilen neviler ise sadece metinle alâkalı nevilerdir. Gri renkle gösterilen neviler ricâl ilmiyle alâkalı, kırmızı renkle gösterilen neviler ise rivayet ilimleriyle alâkalıdır. İbnü'l-Cezerî'nin manzumesindeki nevilerin tertibine dair aşağıdaki mülâhazalar belirtilebilir:

- İbnü'l-Cezerî, manzumesine hadis talebesinin âdâbı ile başlamış, hocada bulunması gereken âdâb ile sözlerini bitirmiştir. Bunda da önemli bir ikaz vardır. Zira usûl-i hadîsi öğrenmeyi ve hadis tahammülü, kitâbeti ve rivayetiyle meşgul olmayı isteyen hadis talebesi, bu ilme başlamadan önce bu ilmin âdâbını ve kendisinde bulunması gereken ahlâkî öğrenmeye ihtiyaç duyar. Bu ilmin âdâbını gereği gibi tahsil ettikten sonra tâlim ve tahdîse yönelir. İşte o vakit, muhaddisin âdâbını ve ahlâkını öğrenmesi gerekir. Hadis tahammülü, kitâbeti, rivayeti ve edâsını ele aldıktan sonra İbnü's-Salâh da bu âdâbdan bahsetmiştir. İbn Cemâa da aynı yolu takip etmiştir. Tîbî'ye gelince o, bu âdâbı kitabının sonunda özel bir bölümde ele almış sonra muhaddiste, hadis tâlibinde ve hadis yazan kimsede bulunması gereken edepleri zikretmiştir. Belki de Tîbî'nin bu konuyu kitabının sonuna koymasının sebebi, hadis talebesinin hadisi telakki edip tâlim aşamasına geçmeden önce bu edeplerle ahlaklanmasının sağlamak içindir. İbn Hacer de bu konuda Tîbî'ye tâbi olmuştur. Ancak İbnü'l-Cezerî'nin takip ettiği sıralama daha uygundur.

- İbnü'l-Cezerî, hadis tâlibinin âdâbıyla ilgili konuştuktan sonra hadislerin kabulü ve reddi açısından hadis yazımı, râvînin zaptı, tahammülü, râvîlerin hâlleri ve sıfatlarını ele almıştır. Daha sonra hadis nevilerini anlatmaya başlamıştır. İşte bu, usûl-i hadîs konularının tertibi hususunda olumlu bir nokta ve güzel bir gayrettir.

- İbnü'l-Cezerî, İbn Cemâa ve Tîbî'nin yaptığı gibi kitabındaki nevilere mütevâtir ve meşhur haberle başlamış, sonra sahihe ve derece bakımından onun altında bulunan (hasen, zayıf) nevilere geçmiştir. Ancak İbnü'l-Cezerî'nin İbn Hacer'in yaptığı gibi haber-i vâhid ve nevilerini (meşhur, azîz, ferd) zikretmesi, sonra sahih ve diğer nevilere geçmesi daha uygun olurdu.

- İbnü'l-Cezerî, sahih nevisini anlattıktan sonra birtakım düzeltmelerle birlikte nevilerin tertibi konusunda birçok yerde İbnü's-Salâh'ın takip etmiş olduğu metodu izlemiştir. İbnü'l-

Cezerî'nin yapmış olduğu bu düzeltmelerin olumlu yönü, İbnü's-Salâh'ın yaptığına aksine mürselü'l-hafî ve mezîd fî muttasılı'l-esânîd nevilerini senedle alâkalı nevilerin içerisinde zikretmesidir. Ancak nevilerin tertibine dair kitabın diğer kısımlarında problemler tespitler bulunmaktadır. Metinle ilgili nevileri birbirinden ayırmış ve bunların bir kısmını senedle ilgili nevilerin içerisine koymuş, diğer bir kısmını da râvinin isimleriyle alâkalı nevilerin içerisine koymuştur. Bu konuda İbnü's-Salâh'a tâbi olmuş ve mevzû hadisten sonra maktûb hadisten bahsetmiştir. Böylece yeniden tertip edilmeye muhtaç olan yeni bir tertip ortaya koymuştur.

4. İbn Hacer'in *Nüzhetü'n-nazar*'da Hadislerin Nevilerini Tertibi

İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar* isimli eserinde, aklî ve istikrâî sebr ve taksim yöntemine dayanmıştır.¹⁸ Bu da ulûmü'l-hadîs sahasında yazılan kitaplarda yeni icat edilen bir yöntemdir.¹⁹ İşte bu yöntem, kitabın tüm nevileri kapsamını, düzenli ve sistematik olmasını sağlamıştır. İbn Hacer, kitabındaki nevileri aklî ihtimalleri kapsayacak bir şekilde genel bir taksime tâbi tutmuş ve bu genel kısımları aşağıda geleceği şekilde tertip etmiştir:

1. Tariklerinin çoğalması açısından hadislerin nevileri
 - 1.1. Kabul ve red açısından âhâd hadislerin nevileri
 - 1.1.1. Makbul neviler
 - 1.1.1.1. Kuvvetinin derecesi açısından makbul neviler
 - 1.1.1.2. Kendisiyle amel edilmesi açısından makbul neviler
 - 1.1.2. Merdud neviler
 - 1.1.2.1. İttisal olmaması sebebiyle merdud neviler
 - 1.1.2.2. Râvinin adâleti veya zabtındaki bir cerh sebebiyle merdud neviler
 2. Söyleyeni açısından hadislerin çeşitleri
 3. Sadece senedle alâkalı hadislerin çeşitleri
 4. Râvilerin isimlerinin okunuşu ile alâkalı hadislerin çeşitleri

Nüzhetü'n-Nazar'daki nevilerin tertibine gelince; bunlar aşağıdaki tablodaki gibi gösterilebilir:

Tablo da İbn Hacer'in *Nüzhetü'n-nazar* kitabındaki nevilerinin tertibi

	Tariklerin çoğalması bakımından hadis nevileri		Söyleyeni bakımından hadis nevileri
1	Mütevâtir	34	Merfû
	Tariklerin çoğalması bakımından âhâd hadis nevileri	35	Sahâbe bilgisi
2	Meşhur	36	Maktû
3	Müstefiz	37	Tâbiîn bilgisi
4	Azîz	38	Mevkuf
5	Garîb	39	Yalnızca senedle alâkalı hadis nevileri
6	Ferd	40	Müsned

¹⁸ Sebr; sözlükte “incelemek, denemek, tahmin etmek, ölçüp takdir etmek” anlamında, *taksîm* ise sözlükte “parçalara, kısımlara ayırmak” anlamındadır. Terim olarak bir konuda muhtemel seçenekleri belirleyip (hasr) ardından birer birer eleyerek (hazf) tek bir seçenek bırakma yöntemini ifade eder. Bk. Tuncay Başoğlu, “Sebr ve Taksim”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2009), 36/255-256; İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, (Muhakkikin girişi), 21; Ebû Hâmid b. Muhammed Gazâlî, *el-İktisâd fî'l-i'tikâd*, thk. Abdullah Muhammed el- Halilî (Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-İlmiyye, 2004), 18.

¹⁹ Münâvî şöyle demiştir: (ابتكرته) bir şeyi icat ettim mânasındadır. (اتخاذ) ise daha önceden benzeri olmayacak şekilde bir şeyi yapmak. Muhammed Abdurra'ûf Münâvî, *el-Yevâkîf ve'd-dürer fî şerhi Nühbeti'l-fiker*, thk. Ahmed el-Murtazâ ez-zeyn (Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1999), 1/223.

	Kabul ve red bakımından âhâd hadis neveleri	41	Âli ve Nâzil
	Derecesinin kuvveti bakımından makbul neveleri	42	Müdebbec
7	Sahih	43	Oğulların babalardan rivayeti
8	Hasen	44	Büyüklerin küçüklerden rivayeti
9	Mahfûz ve Şâz	45	Babaların oğullardan rivayeti
10	Ma'rûf ve Münker	46	Sâbık ve lâhik râvilerin rivayeti
11	İ'tibar , Mütâbaat ve Şâhid	47	Müselsel
	Amel etme bakımından makbul neveler	48	Hadis tahammül (alma) tarikleri
12	Muhtelifü'l-hadîs	49	Muan'an
13	Muhkem		Râvilerin hâlleri ve isimlerinin okunuşu ile alâkalı hadis neveleri
14	Nâsih ve Mensuh	50	Müttefik ve Müfterik
	Hadislerin muttasıl olmaması sebebiyle merdud olan neveler	51	Mü'telif ve muhtelif
15	Muallak	52	Müteşâbih
16	Mürsel	53	Âlim ve râvilerin tabakaları
17	Mu'dal	54	Râvilerden sika ve zayıf olanlar
18	Münkâtı'	55	Râvilerin vatan ve ülkeleri
19	Müdelles	56	Râvilerin tarihleri
20	Mürselü'l-hafî	57	Sika ve zayıf râvilerin bilinmesi
	Râvinin adâleti ve zabtının zedelenmesinden dolayı merdud olan neveler	58	İsimler ve Künyeler
21	Mevzû	59	Babalarından başkalarına nisbet edilenlerin bilgisi
22	Metrûk	60	Künyeleri değil de isimleriyle tanınan râvilerin künyeleri
23	Muallal	61	Tek bir kişiye ait isim, lâkap ve künyelerin bilgisi
24	Müdrec	62	Lakap ve Nesepler
24	Maklûb	63	İç durumu akla ilk gelen görünüşünün aksine olan nesepler
25	Mezîd fî muttasılı'l-esânîd	64	Âlim ve râvilerin mevlâ olanları
26	Muztarib	65	Muhaddisin âdâbı
27	Musahhaf	66	Hadis talebesinin âdâbı
28	Muharref	67	Erkek ve kız kardeş olan âlim ve râvilerin bilgisi
29	Garîbü'l-hadîs	68	Hadis yazımı ve zabtı
30	Değişik isim ve birçok sıfatla zikredilenler	69	Hadisin vürûd sebebi
31	Vuhdân		
32	Mübhem/ Belirsiz kişiler		
33	Ömrünün sonunda karıştıran sikalar		

Yukarıdaki tabloda turuncu renkle gösterilen neviler makbul ve merdudla alâkalı neviler, sarı renk ile gösterilen neviler sened ve metin arasında ortak olan neviler, mavi renkle gösterilen neviler sadece senedle alâkalı neviler, yeşil renkle gösterilen neviler ise sadece metinle alâkalı neviler, gri renkle getirilen neviler ricâl ilmiyle alâkalı, kırmızı renkle gösterilen neviler ise rivayet ilimleriyle alâkalıdır. Nevilerin tertibine dair aşağıdaki mülâhazaları kaydetmemiz mümkündür:

- İbn Hacer, temel kısımlara göre kitabındaki nevileri tertip etmiş, bu işi son derece sağlam ve orijinal bir şekilde yapmıştır.

- İbn Hacer, kitabına mütevâtir ve haber-i vâhidin çeşitleri ile başlamıştır. Mütevâtir, makbul hadisin en yüksek derecesidir. Ardından önce kuvvet bakımından sonra amel bakımından makbul hadisin nevilerini zikretmiştir. Bu da gerçekten mantıkî bir tertiptir. Senedlerin çoğalmasında; makbul hadisin en yüksek derecesi mütevâtir, haber-i vâhidlerin en yüksek derecesi sahih, amel açısından en yüksek mertebeye sahip olan ise muhkem hadistir.

- İbnü's-Salâh'ın zikrettiği gibi bu ilmin konularından olmamakla birlikte mütevâtiri çeşidini hadis nevileri içerisine koyan ilk kişi İbn Hacer değildir. İbn Cemâa, Tîbî, İbnü'l-Cezerî; mütevâtiri, hadis nevileri içerisinde İbn Hacer'den önce zikretmiştir. Ancak İbn Hacer, zikredilen bu âlimlere göre mütevâtir hadisin hükümlerini daha ayrıntılı bir şekilde işlemiştir. Ayrıca o, mütevâtirle ilişkili farklı konuları da ele almıştır.

- Evet, İbn Cemâa ve Tîbî; İbn Hacer'den önce nevilerin tertibini yeniden ele almış, kitaplarına haber ve kısımlarını (mütevâtir, meşhur, âhâd) anlatarak başlamış, sonra da sahih ve hasen hadise geçmişlerdir. Ancak İbn Hacer'in metodu; ihtimalleri belirleyen, mantıkî ve aklı kaidelere dayanan, taksim ve tertibin sebebini izah eden yönüyle ön plana çıkmaktadır. Sonra İbn Hacer, kitaptaki nevileri peşi sıra sunmuştur. İşte bu, İbn Hacer'in yaptığı işteki yeniliğin dikkat çeken noktasıdır.

- İbn Hacer'in yaptığı nevilerin tertibine dair zikredilecek mülâhazalardan biri de i'tibar, mütâbaat ve şâhid nevilerini tariklerin çoğalmasıyla irtibatlı sahih, hasen, şâz gibi önemli 10 neviden sonraya bırakmış olmasıdır. Ayrıca İbn Hacer sened ve metni ancak 29 neviyi anlattıktan sonra tarif etmiştir. İbn Hacer, kitabın başında haber ile alâkalı konuştuğu yerde onları tarif etseydi daha uygun olurdu.

- İbn Hacer'in yaptığı nevilerin tertibine dair zikredilecek hususlardan biri de müdelles ile mürselü'l-hafî arasındaki farka değinirken henüz muhadram râvilerin tarifini yapmadığı halde muhadramûnun Peygamber Efendimiz'den -sallallahu aleyhi ve sellem- rivayetlerini zikredip bunların rivayetlerinin tedlîs değil mürsel olarak kabul edileceğini söylemiş olmasıdır.²⁰ Tâbiînün bilinmesi meselesine değinirken muhadram râvileri zikredip şöyle demiştir: “Sahâbe ile tâbiîn arasında bir tabaka vardır ki bu iki tabakadan hangi kısma dâhil edileceği konusunda ihtilâf edilmiştir. Bu tabaka da hem Câhiliye hem de İslâm dönemine yetişmiş ancak Peygamber Efendimiz'i -sallallahu aleyhi ve sellem- görememiş muhadramûndur.”²¹ Daha sonra İbn Hacer, muhadram râviler hakkındaki ihtilâfı ele alarak tercih edilen görüşe göre bunların tâbiîn tabakası içerisinde sayılması gerektiğini ifade etmiştir.

- İbn Hacer'in yaptığı nevilerin tertibine dair zikredilecek değerlendirmelerden bir diğeri garîb hadis ile alâkalı şöyle demiş olmasıdır: “Dördüncüsü garîbtir. Bu ise bir râvinin rivayeti ile senedin herhangi bir yerinde teferrüd etmesidir.”²² Daha sonra İbn Hacer, âhâd haberin hücceti ile ilgili ayrıntılı bilgi verdikten ve muhtef bi'l-karâin (karîneli olan) haber ve nevilerinden bahsettikten sonra garîb nevisine ve kısımlarına dönüp şöyle demiştir: “Sonra garîblik ya senedin aslında olur...”²³

²⁰ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazâr*, 86.

²¹ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazâr*, 113.

²² İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazâr*, 50.

²³ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazâr*, 55.

5. Çağdaş Âlimlerin Hadis Usulü Konularının Tertibine Dair Gayretleri (*Menhecü'n-nakd fî ulûmi'l-hadîs*) Örneği.

Nûreddin İtr (ö. 1442/2020), hadis usulüne dair eserini *Menhecü'n-nakd fî ulûmi'l-hadîs* diye isimlendirmiştir. Bu kitap, ön plâna çıkan birçok özelliğinden dolayı ulûmü'l-hadîs kaynakları içerisinde gerçekten önemli bir konuma sahiptir. Kitabın en önemli meziyeti, taksim ile tertibinin güzelliği ve sağlamlığıdır. Nûreddin İtr, başta İbn Hacer olmak üzere önceki âlimlerin tecrübelerinden istifade etmiş, onların çalışmalarındaki olumlu noktaları bir araya getirmiş ve tenkit edildikleri hususlardan uzak durmaya gayret etmiştir. Nûreddin İtr'in kitabı genelde ulûmü'l-hadîs ile alâkalı telif edilmiş kitapların ve özelde ise modern dönemde yazılmış eserler içerisinde gerçekten önemli bir yer tutmuştur. Bundan dolayı mezkûr eser, Müslüman ülkelerdeki birçok üniversitede yüksek lisans aşamasındaki talebelere ders kitabı olarak okutulmuştur.²⁴

Müellif kitabının mukaddimesinde nevilerin taksim ve tertibi hususundaki metoduna değinip şöyle demiştir: “Bu kitap sened ya da metin veya her ikisinin başına gelebilecek kuvvetli veya zayıf ihtimallerin tamamını incelemeyi öncelikli olarak hedeflemiş ve hadis nevilerinden bu ihtimallerin her birine tâbi olabilecek yönlerde göz atmıştır. Sonra kitap hadiste bahsedilen temel rükünlerden her bir rükne özel olan nevileri ana bablara ayırmıştır. Böylece kitabın bahislerini takip etme konusunda okuyucu, fark edilebilecek önemli bir neticeye ulaşmış olmaktadır. Bu netice de söz konusu nevilerin küllî ve cüz'î olarak işaret ettiğimiz ihtimallerin tamamını kapsamasıdır [...] Böylelikle hadise verilen hüküm hassas tenkit kaidelerine dayanarak verilmiş olur. Bu tenkit kaidelerinde de akıl ve hissin gereklerine dayanarak mâna mebnâ, metin, sened ile göz önünde bulundurulmuştur.”²⁵

Nûreddin İtr, kitabının yöntemine usûl-i hadîs ilminin kendisi sebebiyle var olduğu maksadı izah ederek başlamıştır. Hadis usulü ilminin gayesi de makbul hadisi merdud hadisten ayırt etmektir. Böylece makbul hadisle amel edilip üzerine hüküm bina edilir, merdud hadis ise reddedilir ve kendisinden sakındırılır. Makbul hadis, Hz. Peygamber'e -sallallahu aleyhi ve sellem- nisbeti sabit olan hadistir. Müellif kitabına râvi ile ilgili ilimler, râvinin adâleti, zabtı, hadisi hocalarından hangi yolla alıp talebelerine nasıl edâ ettiğinin bilinmesine dair konularla başlamıştır. Bundan sonra müellif, senedin hâllerini ve asıl maksat olan nakledilen metni ele almaktadır. Böylece kabul şartlarını taşıyan makbul hadis, bu şartların bir kısmı veya tamamı kendisinde bulunmayan merdud hadisten ayırt edilmiş olmaktadır. Sonra müellif sadece metinle ilgili nevilerden ve ikisi arasında ortak olan nevilerden bahsetmiştir. Söz konusu nevilerin tertibi aşağıdaki tabloda olduğu gibidir:

Tablo da Nûreddin İtr'in *Menhecü'n-nakd* kitabındaki nevilerin tertibi

	1. Ricâlü'l-hadîs İlmi		4. Metin İlimleri
	1.1. Râvilerin hallerini tanıtan ilimler		4.1.Söyleyeni bakımından hadis metinleri ilimleri
1	1- Rivayeti kabul ve red edilenlerin sıfatları	43	1- Kudsî
2	2- Cerh ve ta'dîl	44	2- Merfû
3	3- Sahâbe	45	3- Mevkuf
4	4- Sika ve zayıf râviler	46	4- Maktû
5	5- Ömrünün sonunda karıştıran sikalar		4.2. Dirâyet bakımından hadis metinleri ilmi
6	6- Vuhdân	47	1- Garîbü'l-hadîs
7	7- Müdellis râviler	48	2- Esbâbü vürûdi'l-hadîs

²⁴ Suriye'deki Dimaşk ve Biladü's-Şam Üniversitesi, Lübnan'daki Trablus Üniversitesi, Riyad'daki İmam Muhammed b. Suûd Üniversitesi.

²⁵ Nureddin İtr, *Menhecü'n-nakd fî 'Ulûmü'l-hadîs* (Dimaşk: Dârü'l-Fikr, 2011), 16.

	1.2. Râvinin şahsını belirten ilimler	49	3- Nasîh ve mensuh hadis
	1.2.1. Râvilerin kronolojik tarihi ilmi	50	4- Muhtelifü'l-hadîs
8	1- Râvilerin kronolojisi	51	5- Muhkemü'l-hadîs
9	2- Râvilerin tabakaları	52	5. Sened İlimleri
10	3- Tâbiîn		5.1. İttisâl bakımından sened ilimleri
11	4- Tebeu't-tâbiîn	53	1- Muttasıl
12	5- Erkek ve kız kardeşler	54	2- Müsned
13	6- Müdebbec ve akranların rivayeti	55	3- Muan'an
14	7- Büyüklerin küçüklerden rivayeti	56	4- Müen'en
15	8- Sâbık ve lâhik râvilerin rivayeti	57	5- Müselsel
16	9- Babaların oğullardan rivayeti	58	6- Âlî
17	10- Oğulların babalardan rivayeti	59	7- Nâzil
	1.2.2. Râvi isimleri ilmi	60	8- Mezîd fî muttasılı'l-esânîd
18	1- Mübhem / Belirsiz kişiler		5.2. İnkıtâ bakımından sened ilimleri
19	2- Farklı isimlerle zikredilenlerin bilgisi	61	1- Münkatı'
20	3- İsimler ve künyeler	62	2- Mürsel
21	4- lâkaplar	63	3- Muallak
22	5- Babalarından başkalarına nisbet edilenlerin bilgisi	64	4- Mu'dal
23	6- İç durumu akla ilk gelen görünüşünün aksine olan nesepler	65	5- Müdelles
24	7- Âlim ve râvilerin mevlâ olanları	66	6- Mürselü'l-hafî
25	8- Râvilerin yurtları ve ülkeleri		6. Sened ve Metin Arasında Ortak İlimler
26	9- Tek bir kişiye ait isim, lakap ve künyelerin bilgisi		6.1. Râvinin teferrüdü
27	10- Müttefik ve müfterik	67	1- Garîb
28	11- Mü'telif ve muhtelif	68	2- Ferd
29	12- Müteşâbih		6.2. Râvilerin çokluğu (müttefik olmakla birlikte)
	2. Rivâyetü'l-hadîs İlimleri	69	1- Mütevâtir
30	1- Hadis talebesinin âdâbı	70	2- Meşhur
31	2- Muhaddisin âdâbı	71	3- Müstefiz
32	3- Hadis ilminde tasnif edilen eserler	72	4- Azîz
33	4- Hadisin tahammülü ve hadis edinme yolları	73	5- Tâbi'
34	5- Hadis rivayetinin sıfatı ve edâsı	74	6- Şâhid
35	6- Hadis yazımı		6.3. Râvilerin çokluğu (ihtilâf etmekle birlikte)
	3. Kabul ve Red Bakımından Hadis İlimleri	75	1- Ziyadetü's-sika
	3.1. Makbul hadisin çeşitleri	76	2- Şâz
36	1- Sahih	77	3- Mahfûz
37	2- Hasen	78	4- Münker
	3.2. Merdud hadisin çeşitleri	79	5- Ma'rûf

38	1- Zayıf	80	6- Muztarib
39	2- Muzaaf	81	7- Maklûb
40	3- Metrûk	82	8- Müdrec
41	4- Matrûh	83	9- Musahhaf
42	5- Mevzû	84	10- Muallâ

Nevilerin tertibi hususunda zikrettiğimiz bu tabloyla alâkalı aşağıdaki değerlendirmeleri sıralayabiliriz:

- Müellif, râvi ile alâkalı ilimleri öne alma konusunda İbnü'l-Cezerî'ye muvafakat etmiştir.²⁶ Daha önce anlatıldığı gibi İbnü'l-Cezerî'nin tertibi şu şekilde gelmiştir: Râvinin âdâbı, hadis yazımı, hadis tahammülü ve edâsı, rivayeti kabul veya reddedilen râvinin sıfatı. Bundan sonra İbnü'l-Cezerî, kabul ve red açısından hadisin nevilerini ele almıştır. Her iki kitapta bu kısımlar ortaktır. Ancak ikisi arasındaki fark, İbnü'l-Cezerî'nin mütevâtir ve meşhur hadisi sahihten önce, Nûreddin İtr'in ise bu iki neviyi senedle metin arasındaki nevilere dair konuştuğu bölümün sonunda anlatmasıdır.

- Nûreddin İtr, İbnü's-Salâh'ın tertibi üzerine konuşan âlimlerin değerlendirmelerinden ve nevilerin dört ana baba taksim edilmesi konusunda İbn Cemâa ve Tîbî'nin yaptıklarından yararlanmıştır. Ancak o, en çok İbn Hacer'in *Nüzhetü'n-nazar* kitabında benimsemiş olduğu aklî sebr ve taksim yönteminden istifade etmiştir. Böylece müellif, bu ilmin bütün cüz'î meselelerini ihata etmiş ve nevilerin ayrıntılı bir şekilde tertip ve taksiminde ve zikrettiği genel kısımlar içerisinde nevilerin arz edilmesi hususunda -ki İbn Hacer'in kitabı muhtasar bir kitaptır- İbn Hacer'den ayrılmıştır. Daha sonra her bir babı, kapsamlı bir şekilde içinde bulunan neveleri birbirine bağlayarak ele almıştır. Böylece Nûreddin İtr, bu ilmin dağınık meselelerini bir araya getirmiş ve nakletmiş, okuyucuyu cüz'î meselelerden düzenli, tam teorilere götürmüştür. Bu sebeple Muhammed Ebû Şehbe (ö. 1403/1983), müellifin yönteminin ayrıcalıklarından birisinin de taksim ve tafsilin güzelliği olduğunu ifade ederek şöyle demiştir: “Şüphesiz ki kıymetli müellif, usûl-i hadîsin taksim ve nevilere ayrılmasında bir yenilik ortaya koymuştur. Bu şekilde bu ilmin üstünlüğünü ve hassaslığını ortaya çıkartan ve özel bir bab altında hadisin bütün yönleriyle alâkalı neveleri bir araya getiren tam, ilmî bir teori içerisinde bu ilmi yeni bir kalıba dökmüştür.”²⁷

- Daha önceki eserlerde olduğu gibi kitap hakkında yapılacak olan değerlendirmelerden bir tanesi de i'tibar, mütâbaat ve şâhid nevisini, râvilerin çoğalması ve birbirine muvafakat etmesiyle irtibatlı olan nevilerin sonunda (74. Nevi) zikretmiş olmasıdır. Yani sahih, hasen, şâz, münker ve başka nevilere gibi bu konuyu tariklerin çoğalmasıyla alâkalı önemli nevilere sonraya bırakmıştır. Şayet -bazı hadis istilâhlarını tarif ettiği- kitabının mukaddimesinde bu konuya kısaca değinip önceki âlimlerin yaptığı gibi müstakil bir nevi olarak ele alsaydı daha uygun olurdu.

- Kitap üzerinde yapılacak değerlendirmelerden biri de hadisin rivayeti ve edâsını ele aldıktan sonra hadis yazımından bahsetmiş olmasıdır. Eğer önce hadis yazımını sonra hadis rivayetini ele alsaydı daha güzel olurdu. Böylece hadis talebesi, semâ, kıraat, imlâ, mükâtebe veya münâvele yollarından biriyle hadisi tahammül edip yazdıklarını tashih ve mukabele eder,

²⁶ Nureddin İtr *Menhecû'n-nakd* kitabını telif ederken İbn Cezerî'nin kitabı matbu değildi. İbn Cezerî'nin kitabı müellifin el yazması kaynaklarından değildi. Dolayısıyla kitabında İbn Cezerî'nin bu eserine işaret etmemiştir. İleride zikredileceği gibi Nureddin İtr muzaaf hadislerle ilgili konuşurken İbn Cezerî'nin ismini İbnü'l-Cevzî olarak nakletmiştir. Dolayısıyla Nureddin İtr'in, İbn Cezerî'nin kitabına vâkıf olamadığı söylenebilir. Ayrıca karşılaştırmak amacıyla Şîilerin bazı hadis tanımları için bakınız. Muhammed Meshârib Shâh SAYED, “Mustalahâtü's-Şî'î'l-hadîsiyye me'a'l-emsileti't-Tatbikiyye”, Hadis Tetkikleri Dergisi 19/2 (Aralık 2021), 361-371.

²⁷ Muhammed Ebû Şehbe, *el-Vasûf fî 'ulûmî'l-hadis* (Cidde: Âlemü'l-Ma'rife, 1982), 6-7.

sonra hadisi hıfzından veya yazıp da tashih etmiş olduğu kitabından talebelerine rivayet etme imkânına sahip olurdu. Bu itibarla hadislerin yazımı konusu, hadis rivayetinden önce ele alınmalıydı.

Sonuç

Hadis nevilerinin tertibi, bu ilmin doğru anlaşılması ve genel bir çerçevesinin ortaya konulabilmesi için son derece önemlidir. İbnü's-Salâh'tan önce yazılan eserler, gerektiği şekilde tertip edilmiş değildir. Daha sonra İbnü's-Salâh'ın kitabı, önceki eserlere kıyasla daha düzenli bir tertiple kaleme alınmış, ancak kitabını yaklaşık üç buçuk yılda imlâ ettirdiğinden dolayı tertiple ilgili bazı problemlerin giderilmesine imkân bulamamıştır. İbnü's-Salâh'ın eserini ihtisar eden, şerh eden veya nazma çeken pek çok âlim onun tertibini benimsemiştir. Bununla birlikte Tîbî, İbn Cemâa, İbnü'l-Cezerî gibi bazı âlimler nevilerin tertibini yeniden ele alma gayreti göstermiştir. Dolayısıyla İbnü's-Salâh'ın kitabındaki tertip problemine ilk defa dikkat çeken İbn Hacer olmamakla beraber nevileri tamamen yeni bir tertip üzere düzenleyen odur. İbn Hacer'in eserinin muhtasar olması sebebiyle modern dönemde Nûreddin İtr, *Menhecü'n-nakd fî 'ulûmi'l-hadîs* isimli eserini kaleme almış ve ilim ehli çevrelerin beğenisini kazanacak şekilde yeni bir ilmî metotla hadis nevilerini tertip etmiştir.

Sonuç olarak İbnü's-Salâh ile başlayan ve İbn Hacer'le yeni bir boyut kazanan tertip anlayışı, modern dönemde Nûreddin İtr tarafından daha da sistematik bir hale getirilmiştir. Böylece ulûmü'l-hadîs'in tertip meselesi, tarih boyunca farklı aşamalardan geçerek günümüze ulaşmış ve hadis ilminin anlaşılmasında temel bir unsur olarak varlığını sürdürmüştür.

Kaynakça

- Başoğlu, Tuncay. “Sebr ve Taksim”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/255-256. Ankara: TDV Yayınları, 2009.
- Bikâî, Burhânüddîn. *en-Nüketül Vefiyye bima fi Şerhil Elfiyyeti'l-Îrâkî*. thk. Mahir el-Fahl. 2 Cilt. Riyad: Mektebetu'r-Rüşd –Nâşirûn, 2007.
- Cezâîrî, Tâhîr b. Sâlih. *Tevcihü'n-nazar ilâ usûli'l-eser*. thk. Abdülfettah Ebu Gudde. 2 Cilt. Halep: Mektebetü'l-Matbuati'l-İslamiyye, 1995.
- Ebû Şehbe, Muhammed b. Muhammed. *el-Vasîfî 'ulûm ve mustalahî'l-hadîs*. Cidde: Âlemü'l-Mârif, 1982.
- Gazâlî, Ebû Hâmid b. Muhammed. *el-İktisâd fî'l-i'tikâd*, thk. Abdullah Muhammed el- Halilî. Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-İlmiyye, 2004.
- ‘İtr, Nureddîn. *Menhecü'n-nakd fî 'ulûmi'l-hadîs*. Dimaşk: Daru'l-Fikr, 2011.
- İbn Cemâa, Muhammed b. İbrâhim. *el-Menhelü'r-revî fî muhtasari ulûmi'l-hadîsi'n-nebevî*. thk. Muhyiddîn Ramazan. 1 Cilt. Dimaşk: Daru'l-Fikr, 2. Basım, 1986.
- İbn Hâcer, Ahmed b. Alî. *el-Mecma 'u'l-mü'esses li'l-Mu'cemi'l-müfehres*. thk. Adurrahmân el-Mar'aşlî. 4 Cilt. Beyrut: Daru'l-Ma'rife, 1992.
- İbn Hâcer, Ahmed b. Alî. *Nüzhetü'n-Nazar fî tavzîhi Nuhbeti'l-fiker*. thk. Nureddin 'İtr. Dimaşk: Matbaatü's-Sabâh, 3. Basım, 2000.
- İbn Haldûn, Abdurrahmân b. Muhammed. *Divânü'l-mübteda' ve'l-Haber fî tarihi'l-arabi ve'l-berber ve men âsarahum min zevi's-ş'a'ni'l-Ekber(Tarihü İbni Haldûn)*. thk. Halîl Şehâdeh. Beyrut: Daru'l-Fikr, 1988.
- Münâvî, Muhammed Abdurra'ûf. *el-Yevâkîf ve'd-dürer fî Şerhi Nühbeti'l-fiker*. thk. Ahmed el-Murtazâ ez-zeyn. 3 Cilt. Riyâd Mektebetü'r-Rüşd, 1999.
- Sayed, Muhammed Meshârib Shâh. “Mustalahâtü's-Şî'ti'l-hadîsiyye me'a'l-emsileti't-Tatbikiyye”. *Hadis Tetkikleri Dergisi* 19/2 (Aralık 2021), 361-371.
- Sehâvî, Muhammed b. Abdurrahmân. *el-Gâye fî şerhi'l-Hidâye*. thk. Muhammed Seyyidî el-Emîn. Medine: Mektebetü'l-Ul'ûmi ve'l Hikem, 2. Basım, 2002.
- Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Tedribu'r-râvi fî şerhi Takribi'n-nevevî*. thk. Muhammed Avvâme. 5 Cilt. Cidde: Daru'l-Minhâc, 2016.
- Tîbî, Hüseyin b. Muhammed. *el-Hulâsa fî ma 'rifeti'l-hadîs*. thk. Ebû Asım eş-Şivâmi. Kahire: el-Mektebetü'l-İslamiyye li'n-Neşr ve't-Tevzî', 2009.